

HISTORICKÉ ZAHRADY V SOUČASNOSTI

Olga Bašeová

V posledních letech zřetelně stoupá zájem veřejnosti o památky v celém světě. K památkám je přivádí touha po poznání. Nedostatek pohybu na čerstvém vzduchu způsobil, že lidé stále více oceňují i příjemné prostředí historických zahrad, umocněné uměleckým prožitkem.

Vědomí důležitosti životního prostředí pro člověka nám pomáhá objevovat nové hodnoty a souvislosti dříve nedoceněné nebo přehlížené. Důkazem toho byl a často ještě je stav historických zahrad, dotvářejících prostředí významných architektur.

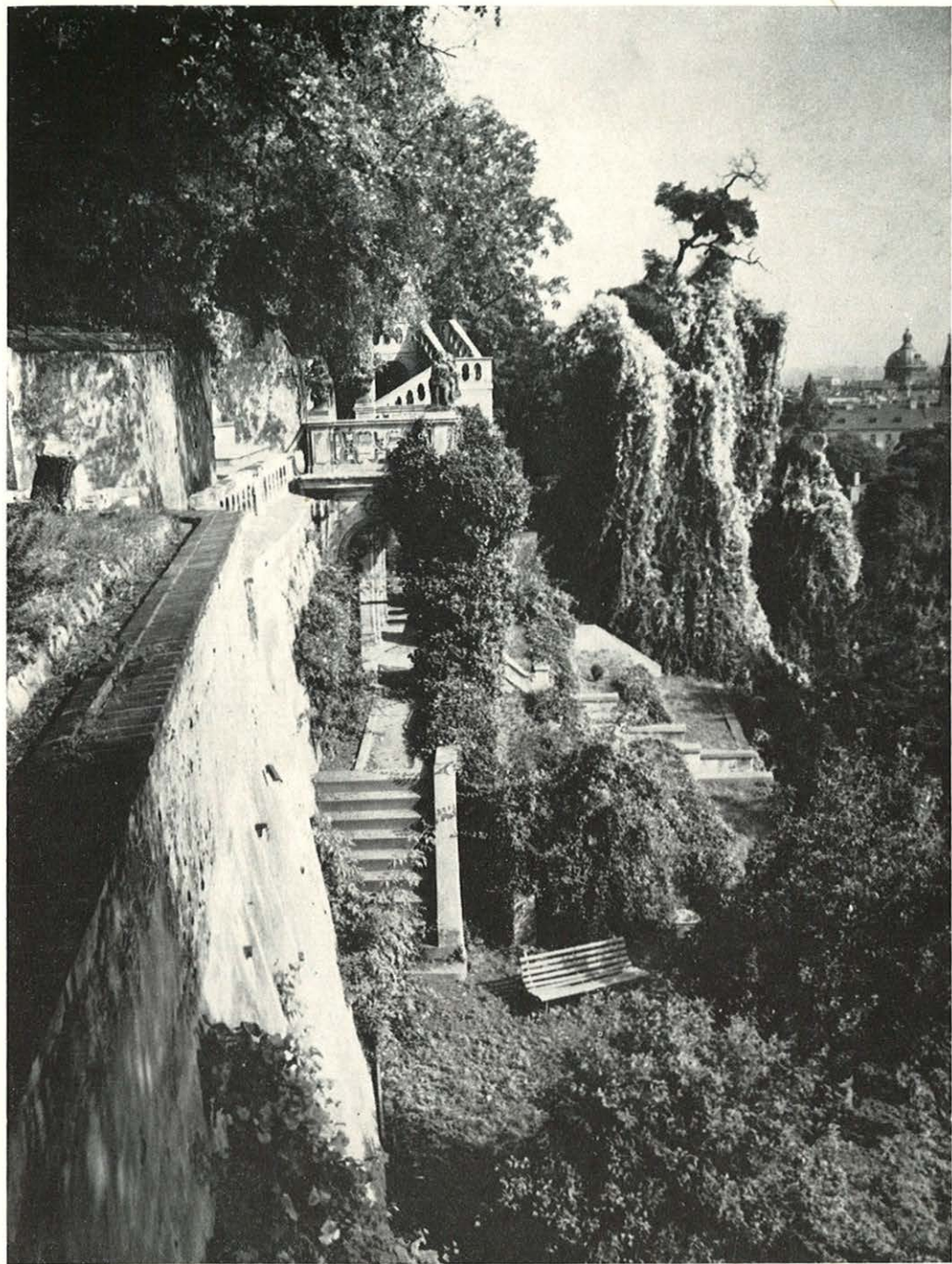
Moderní koncepce památkové péče klade stále větší důraz na aktivní zapojení dochovaných historických fondů do života společnosti. Je to nejlepší zárukou, že bude památka zachráněna a zachována. Tohoto principu se podařilo mnohem snáze použít u architektonických objektů. V případě umělecky ztvárněného přírodního prostoru stála v cestě řada předsudků i praktických obtíží. Existovala určitá averze vůči dílům sloužícím kratochvíli a společenským událostem úzké společnosti. Pokud jde o praktické obtíže, je to problém obnovy a údržby, zejména u zahrad a parků dlouhodobě zanedbaných. Dnes se již vyžaduje kvalitní úprava nejen objektů samotných, ale i okolí, tedy i prostorů s kultivovanou zelení.

U naší veřejnosti zaznamenáváme pozoruhodný zájem o zahradní architekturu historickou i současnou. Není tudíž náhodou, že se v Československu konalo IV. mezinárodní sympozium o historických zahradách. V oboru památkové péče máme na mezinárodním fóru dobrou pověst a je potěšitelné, že i historické zahrady začínají hrát na tomto poli svou užitečnou a významnou roli.

Mezinárodní sympozium ICOMOS/IFLA o historických zahradách pořádané v září 1977 v Kroměříži a v Praze, bylo v pořadí čtvrté. První se konalo v roce 1971 ve Fontainebleau, druhé v roce 1973 v Granadě, třetí 1975 v Zeistu.

Hlavní referáty sympozia „Historické zahrady v současnosti“ byly věnovány významu historických zahrad pro životní prostředí, možnostem využití historických zahrad z hlediska potřeb dnešní společnosti, způsobům obnovy historických zahrad a parků s přihlédnutím k jejich stavu, kulturní a dendrologické hodnotě. Uvedená problematika byla předmětem odborných jednání, doplněných exkurzemi po historických zahradách, zejména Jihomoravského kraje a Prahy.

Účastníci sympozia se shodli na tom, že v současné době je nejvíce ohrožena existence historických zahrad ve velkých městech. Řada historických zahrad změnila

Kolovratská zahrada na Malé Straně (snímky na str. 129–136 J. Janatková)

v průběhu posledních desetiletí své původní poslání, v řadě případů se změnila i situace ve vztahu k okolí. S postupným rozvojem městských intravilánů se původně izolované areály historických zahrad staly jejich součástí. Nová situace nejen snižuje účín uměleckého celku, ale přináší i řadu dalších nebezpečí. Nedostatek volných ploch v intravilánech vede k tendencím zahrady a parky zmenšovat, umísťovat do jejich prostor novostavby, využívat je nevhodným způsobem nebo dokonce je i likvidovat. V Praze výrazně pocítujeme tlak na využití zahradních a parkových ploch. Dočasná stavební činnost je devastuje takovým způsobem, že je často nutné je zcela obnovit, ovšem s přihlédnutím ke zhoršeným ekologickým podmínkám. Přitom se obvykle změní původní funkce a charakter s ohledem na nové okolní podmínky. Zapomíná se obvykle na skutečnost, že i dočasná ztráta přírodního prostoru, někdy jediného v širokém okolí, může znamenat v životě městského dítěte nenahraditelnou škodu.

Zvláštní pozornost účastníků sympozia byla věnována pražským zahradám, jejichž hodnota byla shledána jedinečnou, ale jejichž obnova a údržba si zasluhuje větší pozornosti kompetentních činitelů.

Je pozoruhodné srovnávat dnešní rozlohu pražských zahrad a parků s plány Prahy počátku 19. století. V centru se uchovalo pouze malé procento a jejich úbytek nebyl zastaven. Při získávání dalších ploch zahrad a parků pro stavební činnost se často uvádí jejich zanedbanost. To ovšem neznamená, že v případě dobrého stavu by nebyl zájem o jejich denní využití, o jejich blahodárné působení na městského člověka. Nejen snadné nalézt žádoucí formu využití, která by byla přiměřená jejich koncepci. Většina zahradních prostorů byla koncipována jako prostory vyhrazené, určené k odpočinku. Součástí působení bývala jejich intimita, klid, ticho. Proto pouhé administrativní proměny těchto míst ve veřejné mohou mít řadu negativních důsledků, ničících původní záměr. Necitlivost v přístupu můžeme demonstrovat na řadě případů, kdy proměna pro veřejný účel byla doprovázena demolicí ohradní zdi, architektonického nebo stavebního omezení, jež bylo nezbytnou součástí původního záměru. Následkem toho vstoupí do zahrady nebo parku každodenní ruch, stává se pouze prostředím pěší komunikace. A místo klidu, skutečného odpočinku mizí. V širším slova smyslu trpí dnes každá zahrada i park situovaný v rámci městského prostoru, zejména v místech dopravně exponovaných. Hluk, exhalace, otřesy, případně i parkující vozidla jsou příčinou znehodnocení. Znečišťování půdy a spodních vod narušuje či zcela likviduje rostlinnou složku zahrad. Odumírající stromy rozhodně nepůsobí pozitivně na regeneraci sil městského pracujícího člověka. Řada škod je způsobena i snahou udržovat parkové komunikace schůdné v zimním období.

Chronický nedostatek zeleně v historických jádrech i předměstích si vyžaduje zcela jiný přístup než dosud. Je třeba vycházet ze skutečnosti, že upravený zahradní prostor s vnitřním řádem a denním režimem využití nebude možné tak snadno ohrožovat nebo likvidovat. Neztrácíme jen historické zahrady a parky, ale i řadu skvělých příkladů kultivace české krajiny. Za obět nejrůznějším inženýrským dílům padají aleje, pohledově exponované skupiny stromů, solitérní stromy. Přesto naším nejvyšším zájmem je zachování tohoto kulturního dědictví dalším generacím.

Naše země hraje svou dějinnou roli pouze v určitém časovém úseku a naše kulturní dědictví je omezeno i konkrétními klimatickými podmínkami. Přesto tato role v kontextu dějin zahradního umění světa není podřadná.

Umění tvorby krajiny a ztvárnění vymezených prostorů vázaných na architekturu provází ostatní civilizační a kulturní úsilí člověka v nejrůznějších společenských formacích. V našich zemích nacházíme různé obměny při použití vegetace, od doprovodné funkce při lineárních stavbách přes nejrůznější druhy užitkové kultivace až k umělecky nejzávažnějším projevům formování prostoru.

Počátky našich historických zahrad, o kterých máme zprávy, dokumentaci nebo zachované prostory, leží ve středověku. Známými příklady jsou zahrady užitkové, většinou v rámci souboru klášterních staveb nebo i staveb světských. Uzavřené prostory dodnes zachované jsou obnovovány zahradní úpravou jen ojediněle. Tato možnost se naskýtalá při novém řešení kláštera jiřského a na Karlově, avšak nebyla využita.

Středověké zahrady jsou odlišné svým zaměřením od typického charakteru zahrad, které se rodí v průběhu renesance a znamenají zcela v duchu doby odklon od hegemonie církve a jejího vlivu na životní styl. Renesance znamená oživení idejí antiky a podnícení humanistických idejí, rozvoj vědy a umění, vycházejících z pozitivního přijetí přírody jako ideálního životního prostředí. Důsledná zvelebení prostředí sídel znamenala zakládání nových zahrad na zbytkových plochách. Zůstává dlouho omezena zdí a její plošné pravoúhlé členění připomíná užitkovou zahradu. Vedle vzorů antických působily u nás od počátku 16. století i vlivy španělských uměleckých tendencí a objevných cest. Své umění šířily přímo italští architekti a zahradníci. Duch své země přizpůsobili zdejším drsným podmínkám. Dokladem toho je zahrada před královským letohrádkem, upravovaná dnes nahodilým způsobem, ačkoliv existovaly dvě zdařilé úpravy z první poloviny 20. století.

K uvedeným vlivům se připojila i obliba holandského stylu zahradní architektury. Uplatňovala se v nich nevídaná rozmanitost a barevnost rostlinných druhů i dovezených kuriozit.

Od počátku 18. století dostávají naše zahrady přesnější barokní výraz. Období 18. století bylo patrně nejpłodnější dobou v zakládání zahrad. Vedle vlivu italských barokních zahrad proniká do českých zemí od poloviny století vliv francouzského zahradního umění. Italská zahradní architektura se vyznačuje velkou plasticitou stavebních a sochařských doplňků, které počítají s efektem střídání světla a stínu a neklidného vodního prvku zdolávajícího terénní spády.

Paláce pražské Malé Strany zdobí terasové zahrady s krásnými výhledy na město. Jejich současný stav neodpovídá umělecké hodnotě prostředí.

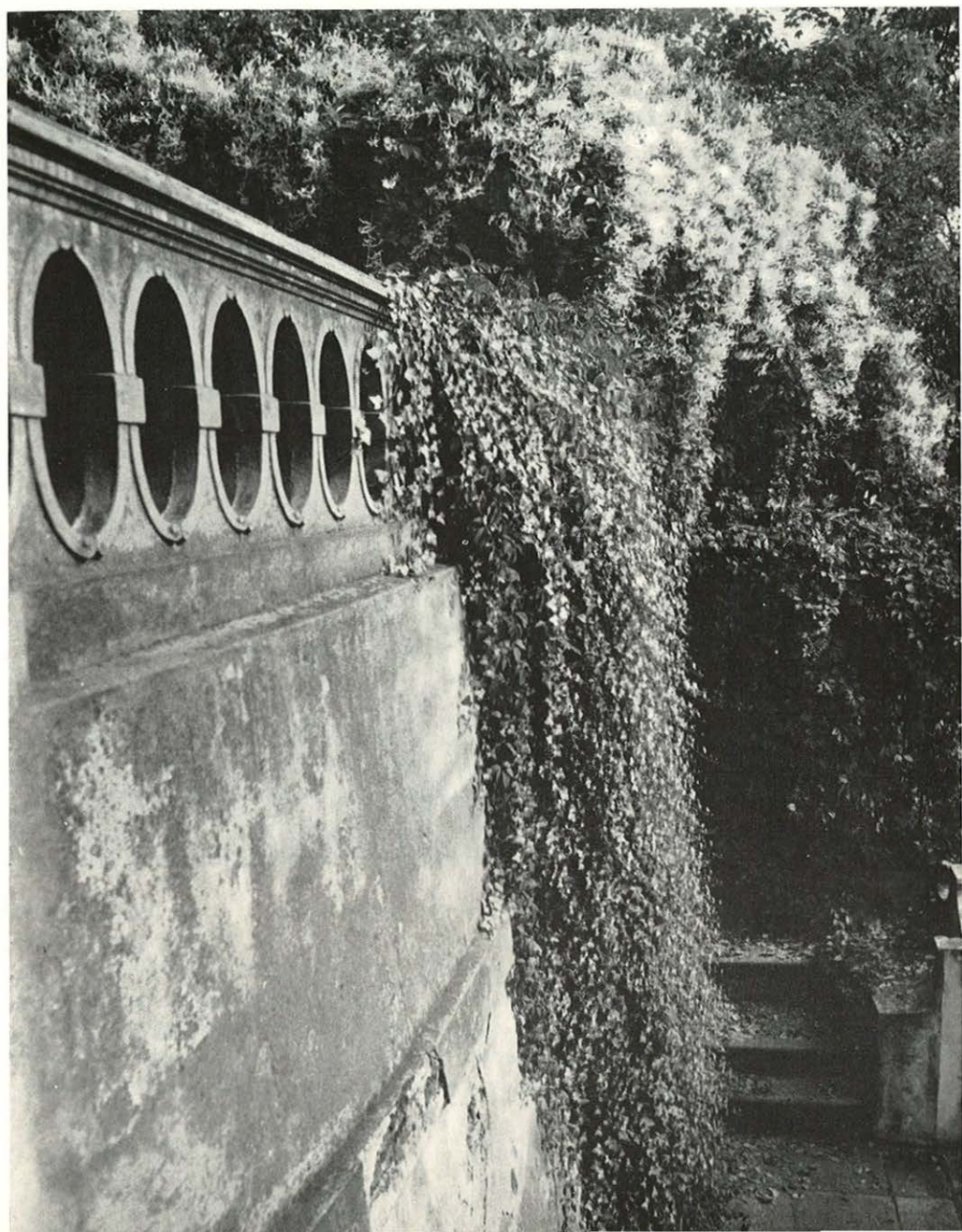
Francouzské rozsáhlé plošné kompozice s převládající hloubkovou osou zasahují daleko do volné krajiny. Prostory dotvářejí střihem upravené keře a stromy, zdobí zrcadla vodních bazénů a kanálů, galerie soch a dokonalé plastické výzdoby. Koncepce zahrady u Trojského zámku byla toho dokladem. Její obnova v duchu původního návrhu bude v nejbližších letech uskutečněna.

Navíc u nás přezívá obliba holandského barevného dekoru z manýristických vzorníků, který by se mohl uplatnit v pravidelné části Královské zahrady.

Všechny uvedené směry se přizpůsobují českému prostředí a u řady zahrad se dokonce prolínají. Často vznikají díla jedinečné kvality specificky česká. Konec 18. století je v tvorbě zahrad poznamenán vlnou nového moderního směru, který se postupně vyvinul z francouzského barokního klasicismu. Detail výzdoby byl povýšen na celkový rozvrh tzv. rokokové zahrady. Rozvolnění původního řádu kompozice mělo za následek vytvoření prostoru pro romantické hříčky. Evropa v té době objevuje čínské užité umění. Drobná dřevěná architektura, zvláště v detailu i hmotě, pronikla do romantických parků a zařadila se vedle napodobenin řeckých chrámů i venkovských sídel.

Málokdo si dnes uvědomuje někdejší působivost a vzájemné souvislosti jednotlivých pavilónů rozsáhlého parku Cibulka.

Již na přelomu 18. a 19. století se projevuje nový mocný směr v zahradní architektuře, převzatý z Anglie. V krátké době zvrátil vžitě tradice. Formální pojetí zahrad postupně nahrazoval romantický krajinářský park. Tento směr charakterizují zajímavosti, umělé ostrovy, přírodní bludiště a nové zříceniny.

V polovině 19. století se v plné míře uplatnila nová forma zahradního umění, městský veřejný park. Veřejnosti se otevírají soukromé zahrady, sady, vinice, obory, zdokonalují se a přizpůsobují novému využití. Nejstarším příkladem takového zpřístupnění bylo otevření pražské Královské obory. Na zrušených městských hradbách jsou zakládány promenády s alejemi stromů nebo dokonce městské parky, nazývané tehdy městské sady. Novoměstské sady, Vrchlického, Na poříčí a další se staly oblíbenými místy odpočinku všech Pražanů.

Městský park byl v době počátků rozvoje kapitalismu velkým přínosem k zachování zelených míst v půdorysu chaoticky se rozvíjejícího města. V těchto „sadech“ se krajinářské pojetí snoubí s nákladnou úpravou barevných záhonů, jak je dodnes vidáme v lázeňských parcích. V záporném smyslu se 19. století projevuje radikálními změnami ve formálních, převážně barokních zahradách. Mnoho barokních zámeckých i palácových zahrad podlehl vlně proměn v krajinářský park. V Praze byla takto dotčena především Královská zahrada, Valdštejnská, Lobkovická a další.

Je nutno přiznat, že uvedené zásahy do původních kompozic měly hlubší hospodářské pozadí. Rozsah změn nebyl všude stejný. Ve snaze o kompromisní řešení vznikly parky, které dodnes přinášejí koncepční problémy. Většina má zachovanou architekturu i plastická díla, ale živý materiál dožívá a je třeba jej nahradit.

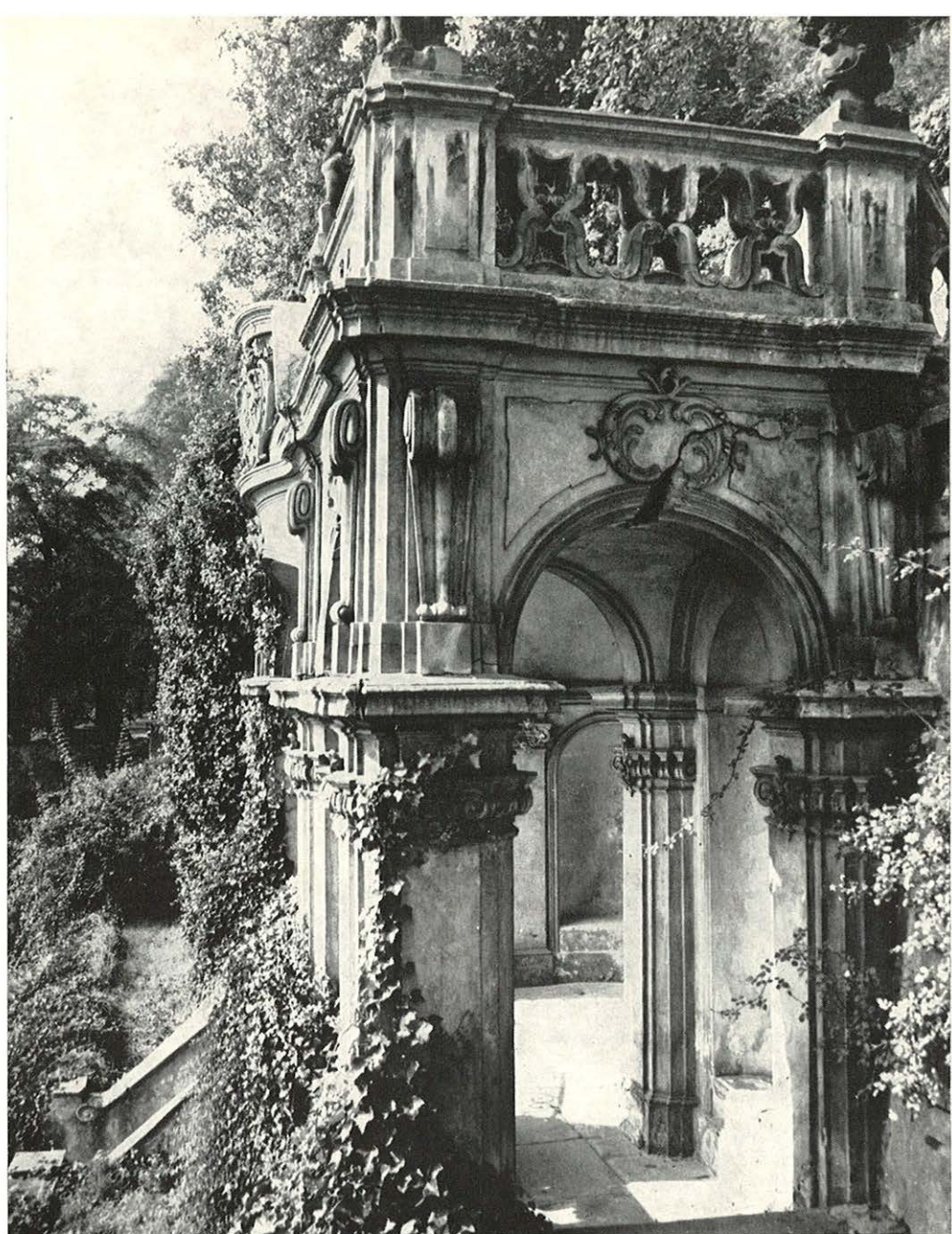
Od krajinářských koncepcí se odklonil směr návratu k formálnímu pojetí zahrad a vzniklo tak u nás několik historizujících děl. Jen málo zahrad vynikalo tvůrčí velkorysostí a převyšovalo svou kvalitou průměrnou tvorbu. Vzácným dokladem byla Gröbeho zahrada.

Všeobecně lze říci, že 19. století bylo v zahradní architektuře poznamenáno tvůrčími rozpaky a k vlastnímu osobitému stylu nedospělo. Začátek 20. století zaznamenal řadu originálních děl, podnícených novým pojetím urbanismu a architektury. Snaha po založení tak zvaných „zelených měst“ vedla architekty k zakládání nových parků alejových ulic a celých zahradních čtvrtí, jako je například Ořechovka, Baba, Hanspaulka. Je nutno přiznat, že významné zahrady byly zakládány pouze u vil majetných občanů. Řada městských vil s architektonickými zahradami se dochovala a představuje vývojový stupeň v naší zahradní architektuře.

Překvapivé je, že se dochovaly i ojedinělé zbytky stylových dvorních zahrad na Vinohradech, jak to dokládá zahrada při Laichtrově domu u Riegrových sadů.

Uvedená doba se vyznačuje velkým zájmem nejširší veřejnosti o zahrady a parky. Zahradnické školy, okrašlovací a zvelebovací dobrovolné spolky měly velkou zásluhu o udržování historických zahrad, veřejných parků a prostranství. Tento uspokojivý stav byl přerušen druhou světovou válkou. V poválečných letech se řešily závažné problémy celostátního významu. Velká většina historických zahrad a parků přešla do státního majetku.

Z uvedeného přehledu je patrná rozmanitost stylů a forem historických zahrad na území Prahy. Existují zde zahrady zámecké, palácové, klášterní, při usedlostech a vilách, parky na zrušených hradbách, v bývalých oborách, na náměstích, ostrovech, parky ze zrušených hřbitovů. Velká většina je dlouhodobě zanedbaná, degradovaná z důvodů výše uvedených. Přitom je nesporné, že Pražané touží po kvalitním přírodním prostředí. Svědčí o tom přelidnění těch zahradních ploch, parkových náměstí a promenádních cest na území Prahy, které si udržely nebo znovu získaly svou kvalitu.

IV. Mezinárodní symposium „Historické zahrady v současnosti“ se pokusilo uve-
dené problémy řešit v poloze teoretické, nezbytné pro praktické realizace.

Symposiu se dostalo vysokého uznání od zahraničních i domácích účastníků.
Plodná jednání vyústila v závěrečná doporučení, ve kterých účastníci symposia vy-
jadřují následující přesvědčení:

- historické zahrady mají dvojí funkci – jednak jako kulturní památky a jako místa duševního a tělesného odpočinku
- historické zahrady musí být vyznačeny v podrobných územních plánech
- jejich zachování je podmíněno současným vhodným využitím.

Účastníci sympozia doporučují, aby byla učiněna opatření k obnově hodnotných historických zahrad; vyslovují přání, aby byl podporován zájem o historické zahrady všemi dostupnými způsoby u nejširší veřejnosti; zdůrazňují nutnost včasného obnovení porostů historických zahrad a parků.

Nakonec vyslovují přání:

- ustavit dokumentační středisko zahradní architektury ve vazbě na UNESCO–ICOMOS v Paříži;
- tlumočit doporučené závěry prostřednictvím ICOMOS–IFLA vládním a správním činitelům;
- navrhnout UNESCO vyhlášení „Roku historických zahrad“ v mezinárodním měřítku.